

Side Tiyatrosu'ndan Portre Bir Baş

A Portrait Head from the Side Theater

Serap ERKOÇ *

Öz: Bu çalışma ile 2000 yılında Side'de tiyatro kazısında ele geçen mermer bir portre başın tanıtılması amaçlanmaktadır. Boyundan aşağısı kırık ve eksik başın, çene ile başın üst noktası arasındaki kısmının iyi korunmuş olması, toplam yüksekliğinin hesaplanabilmesi adına önemli bir veri olmuştur. Böylece başın insan ölçülerine sahip bir heykele ait olabileceği önerilebilmiştir. Orta yaşın üzerinde bir erkeği temsil eden bıyıklı ve sakallı eser, kendine has yüz özellikleri, güçlü alın yapısı, kırışıklıkları, alt dudağın üzerine doğru sarkıtılan üst dudağı ile özel portre kategorisinde değerlendirilmiştir. Eserin çene altından boyun başlangıcına kadar devam eden uzun sakalları, çift matkap darbesi ile işlenmiş göz bebekleri ve kazıma çizgi ile verilen irisi, stil olarak MS III. yüzyıl portrelerini takip eder. Eserin tiyatro yapısı içerisinde geç döneme tarihlendirilen bir duvarın içerisinde devşirme malzeme olarak ele geçmiş olması ve korunmuşluk düzeyi şimdiye kadar orijinal konteksi hakkında yorum yapmaya imkân tanımamıştır. Ancak burada portre başın, için de devşirme malzeme olarak kullanıldığı duvar ile birlikte tiyatrunun ve Side'nin şehircilik tarihi içindeki yerinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar sözcükler: Side Tiyatrosu, Mermer, Portre, MS III. yüzyıl

Abstract: This study, introduces a marble portrait head that was recovered during the theater excavation of 2000 in Side. The fact that the parts below the neck were broken off and missing, but the head between the chin and the upper point of the head was well preserved provided important data for the calculation of the total height of the work. Accordingly, it is suggested that the head might belong to a statue of human dimensions (life-sized). Representing a man over middle age with a mustache and beard, this sculpture was considered as falling within a private portrait category with its unique facial features, strong forehead structure, wrinkles and upper lip overhanging the lower lip. The long beard of this portrait extending from the bottom of the chin to the beginning of the neck, the eyeballs processed with a double drill stroke, and the iris accentuated by a scraped line, seem to have followed traits in style of IIIrd century portraits. The fact that this work was recovered as reused material within a wall dated to a later period within the theater structure, and its level of preservation, to date has not permitted comment on the original context. However, the aim of this article was to examine the wall where the portrait head was employed as reused material, the theater, and of Side, within the history of urbanism.

Keywords: Side Theater, Marble, Portrait, IIIrd Century AD

Eserin Korunduğu Müze, Malzemesi ve Ölçüleri

Çalışmaya konu edilen erkek başı, 2000 yılında Side tiyatrosu kazılarında bulunmuş olup, Side Arkeoloji Müzesi'nde 1541 envanter numarası ile korunmaktadır. Orta boy kristalli gri-beyaz mermerden yapılmış baş, 28.5 cm yüksekliğe (çene ile başın tepe kısmı arasındaki yüksekliği 24 cm), 20.5 cm genişliğe ve 23 cm derinliğe sahiptir. Eserin baş kısmının iyi korunmuşluğu toplam yüksekliğinin hesaplanabilmesi için önemli bir veridir. Hesaplamada vücudun tamamı

* Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Eskişehir. seraperkoc@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4949-1045>

15 birim olarak düşünülürdüğünde başın yüksekliği 2 birimdir (hesaplama ile ilgili detaylı bilgi için bk. Koçak 2016, 263 ve dp. 5). Eserde başın yüksekliği 24 cm olduğuna göre her bir birim $24 \div 2 = 12$ cm'ye denk gelir. Bu durumda eserin toplam yüksekliği $15 \text{ birim} \times 12 \text{ cm} = 180$ cm'dir. Böylece başın, insan ölçülerine sahip bir heykele ait olduğu önerilebilir.

Tanım

Orta yaşın üzerinde, bıyıklı ve sakallı bir erkeğe ait başta, boynun çok az kısmı korunmuştur (Fig. 1-3). Eserin, boyundan aşağısı ve burun kanatları da dahil burnun üst kısmı kırık ve eksiktir. Bunun haricinde alına sarkıtılan saç perçemlerinin uç kısımlarında, kaşlarda, yanaklarda, kulakların kenarlarında ve âdem elmasında kopmalar, başın arkasında ise yatay bir çatlak vardır. Sağ kulağın arkasında ense saçı da dahil olmak üzere pas lekesi dikkati çeker (Fig. 4). Yüz perdelidir.

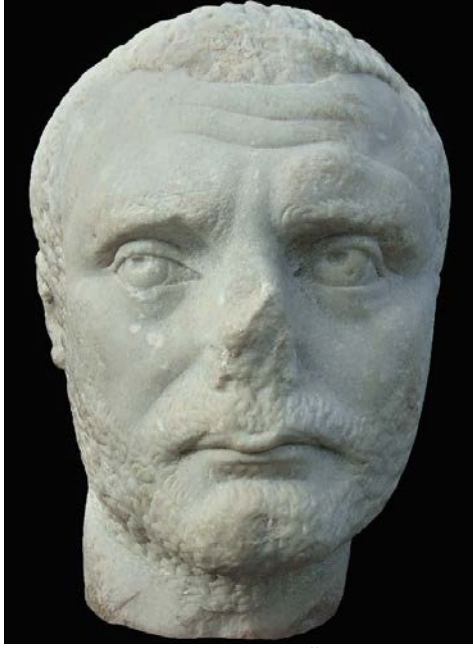

Fig. 1. Portre Baş – Ön Cephe

Fig. 2. Portre Baş – Sol Profil

Dolgun yüzün dış konturu alın kısmında geniş, çeneye doğru daralıp oval bir forma dönüşür. Bu formun içerisinde gözler asimetrik olarak konumlandırılmışlardır. Öyle ki sağ göz sol göze göre aşağıdadır. Ancak asıl asimetrik durum yanaklarda yakalanmaktadır. Sağ yanak soldakine göre daha dardır. Bu uygulamalar başın bakış açısının sağ tarafa doğru olduğunu gösterir. Hatta çenenin hafif sağa dönük olması ve göz bebeklerinin sağa bakışı da bu görüşü doğrular.

Profilden bakıldığında yüksek alınının adeta ortadan ikiye ayrılmış gibi verildiği ve alt yarının dışarıya belirgin bir çıkıntı yaptığı görülür (Fig. 2 ve 3). Bu durum, başa güçlü bir ifade kazandırmış, kalın kaş kemerleri ile bu ifade daha bir güçlendirilmiştir. Kaş kılları kazıma çizgiler ile işlenmiştir. Kuvvetli kaşlar altında, derinleştirilmiş göz yataklarında kalan büyük gözler, kalın üst göz kapaklarına ve neredeyse göz akına dayandırılmış alt göz kapaklarına sahiptir. Çift matkap darbesi ile verilmiş göz bebeklerinin etrafında iris, kazıma çizgi ile gösterilmiştir. Göz pınarları matkap ile derinleştirilmiştir. Elmacık kemikleri çıkıntılı, kulaklar küçüktür. Yüz ile orantılı ağızda etli üst dudak önde, ince alt dudak ise buna göre geridedir. Bu durum esere profilden bakıldığında daha iyi anlaşılabilir. Üst dudağın orta kısmı üçgenimsi bir sivrilikle alt dudağın üzerine sarkıtılmıştır. Üst dudağın uç kısımlarının da hafifçe aşağıya doğru sarkması dudağın stilize edilmiş bir kuş kanadı formuna sahip olmasına neden olmuştur. Oval çene içeriye doğru eğimli ve çene ortasında hafif çukurluk yani gamzeye sahiptir. Çene

kemikleri çıkıntılı verilmiştir. Burnun özellikle uç kısmının ve üzerinin kırık ve eksik olması form olarak tam bir tanımlama yapmaya imkân tanımaz, ancak burun kökünün kalınlığı dikkat çekicidir. Burun kanatlarını iki yanda çevreleyen naso-labial kıvrım, derin işlenmiştir. Göz altı torbaları belirgindir. Alında birbirine paralel, hareketli iki adet yatay, burun kökünün kaşlar ile birleştiği noktada ise iki adet dikey derin kırışıklığa sahiptir.

Fig. 3. Portre Baş – Sağ Profil

Fig. 4. Portre Baş – Arka Cephe

Bir kulaktan diğerine yüz, birbirlerinden plastik biçimde ayrılmış kabarık, gür, kısa ve kıvrık saç perçemleri ile çevrenir. Şakaklarda geriye doğru çekilen perçemler, ense de uzundur. Kulak önlerinde uç kısımları yüze doğru taranan favoriler, daha kısa kıllardan meydana gelen sıkı bir sakal ile birleştirilmiştir. Sakal, çene altından boyun başlangıcına kadar gür bir biçimde devam eder. Eserin saç ve sakalında *a penna* tekniğinin uygulanmış olduğu söylenirse de (Akçay-Güven 2014, 85) her ikisinin de plastik bir biçimde işlenmiş olduğu gözlemlenir. Bu teknik sakalın sadece yanak ile birleşim yerlerinde, bıyıkta ve dudak altı kıllarında kullanılmıştır. Başın arkasındaki ve üstündeki perçemler ön taraftakilere oranla kaba bırakılmıştır.

Kimlik ve Tarihlendirme

Eser, kendine has yüz formu, güçlü alın yapısı, kırışıklıkları, alt dudağının üzerine doğru sarkıtılan üst dudağı ile rahatlıkla portre olarak isimlendirilebilir. Esere ilk bakıldığında MS III. yüzyıl portrelerinin ayırt edici önemli özelliklerini taşıdığı görülür. Bunların en başında kısa kesilmiş saç perçemleri gelir. Caracalla'nın yetişkinlik dönemi portrelerindeki (Fittschen & Zanker 1985, No. 90 / Taf. 109; No. 94 / Taf. 115-116) bu özellik hem kendisinden sonra hem de III. yüzyıldaki neredeyse tüm İmparatorların portrelerinde bir gelenek olarak devam ettirilmiştir (Fittschen & Zanker 1985, No. 95 / Taf. 116-117 (*Macrinus*), No. 99 ve 103 / Taf. 122-123 ve 125-126 (*Severus Aleksander*), No. 104 ve 109 / Taf. 127-128 ve 134-135 (*Gordianus I*); No. 110 / Taf. 136-137 (*Decius*)). Bu uygulama, özellikle III. yüzyıldaki İmparatorlar için bilinçli bir tercihtir. Çünkü bu yüzyıldaki İmparatorların büyük bir kısmı herhangi bir sülaleye mensup olmayıp asker kimlikleri ile başa geçmişlerdir. Caracalla'da İmparatorluk süresince babası Septimius Severus'tan aldığı öğütten de hareketle, askerleri hep yüceltmiş, kendisi de başarılı bir komutan olmuştur. Bu nedenden dolayı III. yüzyıl imparatorları tıpkı Caracalla portrelerinde olduğu gibi kısa kesilmiş saçlar ile betimlenmişlerdir. Bu döneme tarihlenen portrelerde

görmeye alışkın olduğumuz diğer bir husus ise yüzde gerçekçiliğin önemsenmiş olmasıdır. Özellikle asker imparatorlara has ciddiyet, disiplin, gerginlik, acımasızlık ve devletin her türlü sorunlarıyla uğraşan bir yüz ifadesi portrelerde verilmeye çalışılmıştır (Özgan 2015, 157). Side eserinin yüzündeki derin kırışıklıklar, canlılığını yitirmiş sağa doğru bakan gözler tam da bu uygulamanın bir yansımasıdır. Eser üzerinde yapılacak detaylı tanımlama ve stil-kritik, kimliklendirme ve tarihlendirme üzerine daha fazla bilgi verilebilmesini sağlayacaktır.

Eser, daha önce Gallienus dönemine tarihlendirilen özel bir portre olarak yorumlanır (Akçay-Güven 2014, 84-85). Eserin boyun başlangıç hizasına kadar devam eden sakal formu onu daha önce de önerildiği gibi III. yüzyıl portreleri arasında en fazla Gallienus'un I. Portre tipindeki eserlere (Bergmann 1977, 51 / Taf. 12.1-6; Fittschen & Zanker 1985, No. 112 / Taf. 139-140; No. 113 / Taf. 139-141) yakınlaştırır. Hatta Side eserinin Gallienus portreleri ile benzerliği bununla da sınırlı değildir. Eserin üst dudağının ortasının alt dudağın üzerine sivrileştirilerek sarkıtılması da Gallienus portrelerinde (Bergmann 1977, 51 / Taf. 12.1-2 ve Taf. 13.5-6) görmeye alışkın olduğumuz fiziksel bir özelliktir. Ancak, bu benzerlikler Side eserinin Gallienus olarak isimlendirilmesi için bir neden olmamalıdır. Çünkü özel portrelerin gerek saç ve sakal gerekse fiziksel olarak İmparator portrelerini taklit ettikleri bilinen bir uygulamadır. Tam da bundan dolayı bazı eserlerin kimliklendirilmeleri uzunca yıllar tartışma konusu olmuştur (Fittschen 2010, 236-238). Bu nedenle Side eseri her ne kadar dudak şekli ve sakal formu ile Gallienus'u takip etmiş olsa da kısa-gür ve kıvrıkcık saç perçemleri, yüz formu ve yüzündeki diğer detayları ile Gallienus portrelerinden ayrılmaktadır. Bu nedenle de eser özel bir portre olarak değerlendirilmiştir.

Eser, sakalının uzunluğu dışında Gallienus dönemi eserlerini yakından takip ettiğini gösteren bazı detaylara daha sahiptir. Şöyle ki; sakalın yanaklar ile birleştiği noktalarda, kazıma çizgiler ile belirtilen ve neredeyse tüm sakalı bir çerçeve gibi saran sınır çizgisi, Gallienus'un I. Portre tipi içerisindeki Berlin-Antikensammlung'da sergilenen eser (Bergmann 1977, 51 / Taf. 12.5-6; Wood 1986, 46; Prusac 2016, 51-52, Fig. 19) ile aynı döneme tarihlendirilen Kapitöl Müzesindeki (Env. No. 645 ve 29749; Fittschen *et al.* 2010, No. 162 / Taf. 202; No. 162a / Taf. 203 ve 205) ve Djursholm'deki özel portrelerde de (Bergmann 1977, 71, Taf. 21.1-2) görülür. Hatta Berlin eseri ile sakalların kısa-gür kılları dahi benzerlik gösterir. Side başının bu eserlerden tek farkı ise sakalının daha basık yapılmışlığıdır. Ancak bu durum eseri yapan ustanın bir tercihi olmalıdır. Çünkü sakal kılları adeta saç perçemlerinin kısaltılmış küçük birer kopyası gibidir. Bu nedenle bu farklılık, eserin bu döneme tarihlendirilmemesi için bir neden olmamalıdır. Ayrıca sakal stilinin yanı sıra eserin sağa doğru bakan gözleri, çift matkap darbesi ile gösterilmiş göz bebekleri ve de derin kazıma çizgiler ile belirtilen irisi de yine Gallienus dönemine tarihlendirilen yukarıdaki eserler ile büyük paralellikler sunar. Bu stil benzerliklerinden hareketle Side eserinin de MS 253-260 yılları arasına üretilmiş olduğu rahatlıkla önerilebilir.

Buluntu yeri ve Tiyatro Yapısı

Eserin buluntu yeri Side Müzesi envanter defterinde “2000 yılı, Side Tiyatrosu'nda orkestrayı çevreleyen Doğu Roma duvarının güneybatısı” olarak kayda geçmiştir. Eser hakkında daha fazla bilgi ve belgeye ulaşmak için kazı raporları incelendiğinde, 2000 yılına ait kazı sonuç raporunun yayınlanmadığı fark edilmiştir. Ancak 1982-2008 yılları arasında tiyatrodaki kazı ve restorasyon çalışmalarına başkanlık eden Sayın Dr. Ülkü İzmirilgil'in Side kazı arşivinde 2000 yılına ait yayınlanmamış kazı raporu ile eserin buluntu anını gösteren fotoğrafları (Fig. 5) ve müzeye teslim edilen envanter fişlerine ulaşılmıştır. Raporda, eserin buluntu yeri olarak “*alt cavea'nın batı ucunda geç devirde su oyunları için yapılmış olan duvarın içinde*” belirtilmiştir. Kazı envanter fişindeki bilgilerin ise aynen Müze envanterine aktarıldığı anlaşılmıştır. Eserin buluntu yeri ile ilgili tartışmalara geçmeden önce tiyatroya ve şimdiye kadar tespit edilebilen yapı evrelerine kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Antik kentin bulunduğu yarımada'nın en dar yerinde konumlanan anıtsal tiyatro yapısı her bir katı yirmi dokuzar oturma sırasından oluşan, iki katlı cavea'ya sahiptir. Alt cavea, doğal bir zemine üst cavea ise iki katlı tonoz örtülü bir alt yapının üzerine oturtulmuştur (Mansel 1978, 187-188; İzmirliğil & Atila 2010, 62-63). Orkestra, yarım daireden büyük, sahne binası ise üç katlıdır (İzmirliğil 1986, 129; İzmirliğil 1987, 166; Günay 2010, 80-82).

Yapı, mimari bezemelerinden hareketle MS II. yüzyılın ortalarına tarihlendirilir (Mansel 1978, 208). Ancak alt cavea'daki oturma basamaklarının hemen altında tespit edilen basamaklar, yapının Hellenistik döneme tarihlenen daha küçük ölçekli bir tiyatronun üzerine inşa edilmiş olduğunu düşündürmektedir (Mansel 1963, 94; Bernardi Ferrero 1970, 141; Nollé 1993, 82; İzmirliğil 1985, 393). Arkeolojik ve epigrafik veriler, yapının farklı dönemlerde değişiklikler ve onarımlar geçirerek uzun soluklu kullanıldığına işaret eder. İlk büyük değişim, MS III. yüzyılda yaşanır. Bu süreçte cavea'nın ilk oturma sırasının önüne, orkestrayı komple çevreleyen, ön tarafı devşirme kesme taşlardan, arkası ise küçük moloz taşlar ile desteklenen bir duvar oturtulmuştur (Fig. 6-7). Bu duvarın gerisine, tiyatronun ana ekseninde olmayan bir noktaya, yüksekçe bir platform ve bir loca yerleştirilir. Böylece orkestra, gladyatör oyunları ile vahşi hayvan dövüşlerinin düzenlendiği bir arenaya çevrilmiştir (Mansel 1962, 53; Mansel 1978, 208). Bahsi geçen duvarın dış cephesi su geçirmez pembeye yakın bir harç ile sıvanmıştır.

Fig. 5. Portre başın buluntu konumu (Side kazı arşivleri, 2000)

Fig. 6. Orkestrayı çevreleyen MS III. yüzyıl duvarı

Aynı sıra, sahne binasının önündeki pulpitum'un cephesinde de tespit edilmiştir ve orkestranın altında bir su kanalının varlığı ortaya çıkarılmıştır. Tüm bu verilerin ışığında, Mansel, bu alanın aynı zamanda bir havuz görevi üstlendiğini ve burada deniz savaşları oyunlarının da düzenlendiğini belirtse de henüz bu öneriyi kanıtlayacak bir veriye ulaşamamıştır. Ancak, gladyatör oyunlarının düzenlenmiş olduğunu gösteren arkeolojik ve epigrafik veriler söz konusudur. Bunlardan en önemlisi sütunlu caddede (agora propylaion'unun karşısında) duran anıtsal heykel kaideleridir. Bu kaideler, Tetrapolit mahallesi gerusia'sı tarafından, tüm bu oyunların masraflarını karşılayan Modesta ve Modestus için dikilmiştir (Mansel 1978, 209-210; Nollé 2001, No. 111-112; Yurtsever 2018, 67-78).

MS III. yüzyıl sonu – erken IV. yüzyıla tarihlendirilen bir yapı yazıtından tiyatronun üzerinde oyuncuların performanslarını sergiledikleri pulpitum'un onarım gördüğü anlaşılmaktadır (Adak & Onur 2010, 53-54).

Yapı, MS IV. yüzyılın sonu erken V. yüzyıla gelindiğinde ise neredeyse Side'deki diğer birçok yapı gibi büyük bir onarım geçirir (kent in bu süreçteki değişim ve gelişimine dair detaylı bilgi için bk. Soykal-Alanyalı 2016, 434-435; Alanyalı & Öztekin 2018, 103). Yazıtlardan öğrendiğimize göre; *proconsul* Phronton'un teşebbüsü ve şehrin kendi imkanları ile tiyatronun fil ayakları ve kemerleri onarılır. Theodoros ve oğlunun da bu onarım işinde büyük emeklerinin geçtiğinden söz edilir (Mansel 1978, 211-212; Nollé 2001, 467-471, No. 149-152; Hellenkemper & Hild 2004, 384).

Bahsi geçen dönem, Side için aynı zamanda yeni bir sürecin de başlangıcıdır. MS 390 yılında İkonion'dan Piskopos Amphilokhios'un başkanlığında Side'de bölgesel Synode toplanır. Side'nin artık önemli bir Hristiyanlık merkezi olduğuna şüphe yoktur (Hellenkemper & Hild 2004, 377 dn. 62; Nollé 1993, 132 ve 139). Dinsel anlamdaki bu değişim ile kent yeni bir görünüm kazanmış, kiliseler yapılmış, var olan yapılar ise yeni fonksiyonlar üstlenmiş olmalıdır.

Mansel, bu süreçten tiyatronun da üzerine düşen payı aldığını ve MS V-VI. yüzyıllar boyunca bir açık hava kilisesi olarak kullanıldığını ifade eder. Araştırmacı, batı parados'a paralel tonozlu girişin şapele dönüştürülmesini; doğu parados'a üzeri tonoz örtülü ve arka duvarında fresk bulunan dini bir mekânın eklenmesini; cavea'nın batı ve doğu uçlarına da orkestra seviyesinde dikdörtgen şeklinde ve üzeri tonoz kemer ile örtülü küçük birer şapel yerleştirilmesini bu değişim ile ilişkilendirir (Mansel 1978, 210; doğu parados'taki mekân için ayrıca bk. İzmirli 2004, 251-252; yapıdaki bu düzenlemeler ve değişiklikler ile ilgili yeni görüşler için bk. Yıldırım 2013, 84-86 ve 222-233). Oturma basamaklarının üzerinde yanlarına haçlar konulmuş yazıtlar, dini törenler sırasında çeşitli mertebelere mensup rahiplerin yerlerine işaret etmektedir (Nollé 2001, 462-463; Mansel 1978, 211). Ancak, Soykal-Alanyalı, tiyatro ile hemen yanındaki Dionysos (?) Tapınağı arasında gerçekleştirdiği arkeolojik kazılar ile tiyatrodaki fonksiyon değişiminin MS V. yüzyıldan daha önceki bir tarihte gerçekleştirilmiş olduğunu önerir. Zira, bu kazılarda MS IV. yüzyılın son çeyreğinde tapınağın birinci evresine ait merdivenlerin basamaklarının söküldüğünü, henüz tapınağa dokunulmamış olsa da tapınağın dini anlamını artık kaybetmiş olduğunu tespit eder. Bu değişikliklerin nedenini de tiyatronun yeni bir fonksiyon kazanmış olmasına bağlar (Soykal-Alanyalı 2016, 428). Bu durumda, MS IV. yüzyılın son çeyreği tiyatronun yeni fonksiyonu için terminus post quem'dir. Ancak, tiyatrodaki yapılacak yeni araştırmalar ile yapının erken Hristiyanlık tarihi içindeki önemi daha anlaşılır hale gelecektir.

Tiyatronun bugüne kadar bilinen son evresi ise sahne binasının arkasındaki kentteki diğer birçok yapı gibi (sütunlu cadde üzerindeki Tak, Latrina ve Müze Alanı) Attius Philippus surunun bir parçası olarak kullanılmasıdır. Bu süreç ile birlikte yapının agoraya açılan kapıları örülmüş, yapının içi alt tonozları da dahil doldurulmuştur.

Antik yarımada'nın en dar yerinde, kenti kuzey-güney istikametinde ikiye bölen bu sur, muhtemelen devşirme olarak kullanılan bir yazıttan hareketle, Attius Philippus Suru olarak adlandırılır. Sur, bugüne kadar farklı araştırmacılar tarafından herhangi bir kazı çalışmasına dayanmaksızın MS IV. yüzyıldan başlayan ve MS XII. yüzyıla kadar devam eden farklı tarih aralıklarına yerleştirilmiştir (Alanyalı *et al.* 2014, 94-96). Ancak, 2009 yılından itibaren tiyatro ve çevresi ile Dionysos (?) tapınağında gerçekleştirilen arkeolojik kazılar, surun inşasının MS IV. yüzyıldan daha geç bir tarihte olması gerektiğine işaret etmiştir (Soykal-Alanyalı 2016, 425-438). Nitekim, bu alanların dışında sur ve çevresinde yapılan son araştırmalar da bunu doğrular niteliktedir. Surun inşası için MS VI. yüzyılın üçüncü çeyreği ve sonrası terminus post quem olarak tespit edilmiştir (Soykal-Alanyalı & Erkoç 2015, 114-117; Soykal-Alanyalı 2016, 434,

436-437). Bu durumda yapının sahne binasının arkasının surun bir parçası konumuna getirilmesi ve diğer değişiklikler ancak bu tarihten itibaren gerçekleşmiş olmalıdır.

Fig. 7. MS III. yüzyıl duvarından detay

Fig. 8. Tiyatro batı cavea: MS III. yüzyıl duvarı, Batı Şapeli ve Şapel ile bağlantılı onarım, Portre başın buluntu yeri

Sonuç

Stilistik karşılaştırmalar ile MS 253-260 yılları arasına yerleştirdiğimiz mermer baş, normal insan ölçülerinde bir portre heykeli aittir. Eserin buluntu yeri, 2000 yılı kazı raporunda “*alt cavea'nın batı ucunda geç devirde su oyunları için yapılmış olan duvarın içinde*”, müzeye teslim edilen envanter fişinde ise “*orkestrayı çevreleyen Bizans duvarının güneybatısı*” olarak tarif edilir. Alt cavea'nın batı ucunda su oyunları için yapılmış olan bu duvar, yapının MS III. yüzyıldaki düzenlemesine aittir. Ancak MS III. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenen bir eserin III. yüzyıldaki bir duvarın içerisinde devşirme bir malzeme olarak kullanılması mümkün değildir. Bu nedenle orkestrayı çevreleyen Bizans duvarının güneybatısı ile kastedilen yerin yapının tam olarak neresine denk geldiği, ardından da bu duvarın yapının hangi evresi ile ilişkilendirilebileceği üzerinde durulması gerekmektedir. Yapı da tarafımızca yapılan gözlemler, bazı izlerin yakalanmasına imkân tanımıştır. Şöyle ki; MS III. yüzyılda orkestrayı arenaya çevirmek için cavea'nın ilk oturma sırasının önüne (22 cm'lik bir boşluk bırakıldıktan sonra), orkestrayı komple çevreleyen, ön tarafı devşirme büyük kesme taşlardan arkası ise küçük moloz taşlar ile desteklenen bir duvar oturtulmuştur (Fig. 7-8). Ancak bu duvar, cavea'nın batı ucundaki şapeli yakın bir nokta da farklı bir düzenlemeye dönüşmüştür. Ön sıradaki devşirme büyük kesme blok taşlar yerini daha küçük orta boy taşlara bırakmış, duvarın arkasını destekleyen moloz taşlar ise birinci oturma sırası ile hiç boşluk bırakılmayacak şekilde devam ettirilmiştir (Fig. 9). Yapının tam da bu noktada böylesi bir düzenlemeye gidilmesindeki en önemli neden, tiyatronun MS IV. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kazanmış olduğu yeni fonksiyon ile ilintilidir. Çünkü bu süreçte cavea'nın batı ucuna da bir şapel eklenir. Şapel buraya yerleştirilirken de cavea'nın batı uç kısmındaki basamakların söküldüğü bilinmektedir. Tam da bu süreçte hem cavea'nın birinci oturma sırası hem de orkestrayı çevreleyen III. yüzyıla tarihlenen duvar, hasar görmüş olmalıdır. Şapelin yerleştirilmesinin ardından ise bahsi geçen her iki nokta da yeniden bir düzenlemeye gidilmiştir. Böylece III. yüzyıl evresinde bile hala basamak formunu koruyan birinci oturma sırası artık bu formunu kaybetmiş, ön tarafa doğru moloz taşlar ile uzatılmıştır. Bu uzantının orkestraya bakan en uç kısmı ise orta boy büyüklükte yine devşirme taşlardan oluşan bir taş sırası ile sonlandırılmıştır. Artık önem ve

anlamını yitiren, MS III. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlendirdiğimiz portre baş da MS IV. yüzyılın son çeyreği veya hemen sonrasında bu duvarın içerisinde devşirme bir malzeme olarak yer bulmuştur.

Çalışmaya konu edilen portre başın buluntu durumu, orijinal yeri hakkında net bir bilgi vermeye imkân tanınmasa da bazı öneriler getirilebilir. Tiyatronun, başın tarihlendirildiği MS 253-260 yılı civarında nasıl bir düzenlemeye ve bu portrenin bu düzenlemenin içinde nasıl bir yere sahip olduğunu söylemek oldukça güçtür. Eğer bu başın orijinal yeri gerçekten tiyatro ise, tiyatroda MS III. yüzyılın üçüncü çeyreğinde bir düzenlemenin varlığından söz edilebilir. Ancak, MS III. yüzyıl, kentin mimari anlamda yeni yapılaşmalara sahne olduğu ve mevcut yapıların da onarımlar geçirdiği önemli bir dönemdir (Mansel 1978, 108-111 ve 317-318; Gliwitzky 2010, 87-156). Bu noktada başın, tiyatroya ait olması kuvvetle muhtemelse de kentteki bir başka yapıdan MS IV. yüzyılın son çeyreği ya da hemen sonrasında tiyatroya duvarın içerisinde devşirme bir malzeme olarak kullanılmak üzere getirilmiş olma olasılığı da göz ardı edilmemelidir.

Fig. 9. Tiyatro batı cavea: Birinci oturma sırası, Şapel ile bağlantılı onarım

KAYNAKÇA

- Adak M. & Onur F. (2010). "Side'de Epigrafik Çalışmalar". *Side'ye Emek Verenler Sempozyumu* (20-22 Nisan 2007) (2010) 52-55.
- Akçay-Güven B. (2014). *Pamphylia Bölgesi Roma Dönemi Portreciliği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2014.
- Alanyalı F. & Piesker K. & Erkoç S. (2014). "Attius Philippus Suru". H. S. Alanyalı, *Side 2013 Yılı Kazı ve Araştırmaları*. ANMED 12 (2014) 94-96.
- Alanyalı F. & Öztekin V. (2018). "Side M Yapısı – Arkeolojik Çalışmalar". H. S. Alanyalı – S. Erkoç, *Side 2017 Yılı Çalışmaları*. ANMED 16 (2018) 103-105.
- Bergmann M. (1977). *Studien zum römischen Porträt des 3. Jahrhunderts n. Chr.* Bonn 1977.
- Bernardi Ferrero D. de (1970). *Teatri classici in Asia Minore 3. Città dalla Troade alla Pamfilia*. Roma 1970.
- Fittschen K. & Zanker P. (1985). *Katalog der römischen Porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom. Band I: Kaiser und Prinzenbildnisse*. Germany 1985.
- Fittschen K. & Zanker P. & Cain P. (2010). *Katalog der römischen Porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom. Band II: Die Männlichen Privatporträts*. Germany 2010.
- Fittschen K. (2010). "The portraits of Roman emperors and their families: controversial positions and unsolved problems". Eds. B. C. Ewald - C. F. Noreña, *The Emperor and Rome. Space, Representation, and Ritual* (2010) 221-247. Cambridge.
- Gliwitzky C. (2010). *Späte Blüte in Side und Perge. Die pamphyllische Bauornamentik des 3. Jahrhunderts n. Chr.* Bern 2010.
- Günay R. (2010). "Side Çalışmalarım". *Side'ye Emek Verenler Sempozyumu* (20-22 Nisan 2007) (2010) 77-83.
- Hellenkemper H. & Hild F. (2004). *Lykien und Pamphylien Teil, TIB 8*. Wien 2004.
- İzmirligil Ü. (1985). "Side Tiyatrosu ve Çevresi Kazı, Onarım ve Düzenleme Çalışmaları". *KST VII* (1985) 387-395.
- İzmirligil Ü. (1986). "Side Tiyatrosu ve Çevresi Kazı, Onarım ve Düzenleme Çalışmaları (1985)". *KST VIII/2* (1986) 127-135.
- İzmirligil Ü. (1987). "Side Tiyatrosu ve Çevresi Kazı, Onarım ve Düzenleme Çalışmaları". *KST IX/2* (1987) 165-172.
- İzmirligil Ü. (2004). "Side Tiyatrosu ve Bizans Dönemi Kullanımı". Ed. S. Ögel, *Sanat Tarihi Defterleri 8. Metin Ahunbay'a Armağan. Bizans Mimarisi Üzerine Yazılar*. İstanbul (2004) 249-261.
- İzmirligil Ü. & Atila İ. A. (2010). "Side Tiyatrosu'nda İlk Çalışmalar". *Side'ye Emek Verenler Sempozyumu* (20-22 Nisan 2007) (2010) 62-68.
- Koçak M. (2016). "Fethiye Müzesinde Letoon'dan Gelme Bir II. Arsinoe Philadelphos Portresi". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 34 (2016) 261-274.
- Mansel A. M. (1962). "Side Tiyatrosu". *Bulleten XXVI/101* (1962) 45-78.
- Mansel A. M. (1963). *Die Ruinen von Side*. Berlin 1963.
- Mansel A. M. (1978). *Side. 1947 – 1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*. Ankara 1978.
- Nollé J. (1993). *Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse I. Inschriften griechischer Städte in Kleinasien* 43. Bonn 1993.
- Nollé J. (2001). *Side im Altertum. Geschichte und Zeugnisse II. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* 44. Bonn 2001.
- Özgan R. (2015). *Roma Portre Sanatı III*. İstanbul 2015.
- Prusac M (2016). *From Face to Face: Recarving of Roman Portraits and the Late-Antique Portrait Arts*. Second, Revised Edition. Leiden 2016.
- Soykal-Alanyalı F. & Erkoç S. (2015). "Attius Philippus Suru Arkeolojik Çalışmalar". H. S. Alanyalı, *Side 2014 Yılı Kazı ve Araştırmaları*. ANMED 13 (2015) 114-117.
- Soykal-Alanyalı F. (2016). "Side Dionysos (?) Tapınağı Işığında Tiyatro İle Çevresinin Kentsel Değişimi ve Dönüşümü". *OLBA XXIV* (2016) 419-451.
- Wood S. (1986). *Roman portrait sculpture 217-260 AD*. Leiden 1986.
- Yıldırım Ş. (2013). *Side Antik Kentinin Bizans Dönemi Dini Mimarisi*. Yayınlanmamış Doktora tezi. Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 2013.
- Yurtsever A. (2018). "Gladiator-Themed Artefacts in the Side Museum". *SoSchrÖAI* 56 (2018) 67-78.

